

putuje brže, stilski i ortografski je neobično, ono ipak ispunjava jednu potrebu da kad se ljudi ne “čuju” da se barem “čitaju”. Zbog toga i mi koji iz profesionalnih razloga ili pak privatne znatiželje želimo čitati o pisanju pisama, sigurno trebamo uzeti u ruku knjigu Ive Pleše i pročitati je. Potom, možda možemo napisati jedno “pravo” elektroničko pismo-kao-pismo, možda baš i autorici knjige, i to baš zato kako pisanje pisama ne bi nestalo, i kako bi se nastavila slatka napetost iščekivanja “ozbiljnih i temeljitih” pisma/odgovora u elektroničkom poštanskom sandučiću a autorici pružila prilika da nastavi pisanje i proučavanje o pisanju pisama u novim medijima.

Sanja Potkonjak

Sanja Potkonjak: *Teren za etnologe početnike*

Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, HED biblioteka – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, FF press, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, 2014., 103 str. (tiskano i elektroničko izdanje)

Hrvatska etnologija i kulturna antropologija, unatoč znatnoj raznovrsnoj tematskoj širini i istraživačkoj produktivnosti, iznjedrila je u svojoj stogodišnjoj akademskoj povijesti relativno malo priloga/tekstova koji se tiču same metodologije, a koja je u ovoj disciplini utemeljena u kvalitativnim terenskim metodama, intervjuima i metodi promatranja sa sudjelovanjem. Potrebno je, doduše, precizirati navedenu tvrdnju i reći da postoje radovi o metodama i tehnikama, ali oni nisu uvodničke i udžbeničke naravi u smislu da upućuju u izvođenje terenskog rada nego su uvelike refleksivne naravi, od kritičkih osvrtâ 1970-ih godina kojima se upućivalo na probleme dotadašnjeg načina primjene metoda i tehnika (koje su rezultirale ahistoričnim i statičnim opisima kulture) do recentnijih autorefleksivnih radova znanstvenika o vlastitim terenskim praksama u istraživanju suvremenih tema. No, ukupno se ne radi o velikom broju ispisanih stranica o metodologiji, posebice ako imamo na umu da je riječ o okosnici na kojoj počiva čitav istraživački i znanstveni rad. Utoliko je knjiga *Teren za etnologe početnike* iznimno dobrodošla!

Autorica knjige jest Sanja Potkonjak, docentica na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, koja više godina višegodišnje vodi nastavu iz predmeta metodologije etnološkog i kulturnoantropološkoga znanstvenog rada. Knjiga je upravo i proizašla iz nastavnog rada, a i namijenjena je biti, kako kaže autorica, “nastavno pomagalo”, priručnik u planiranju i provedbi terenskog rada te analizi terenski prikupljene

etnografske građe. Knjiga povezuje praktični i teorijski dio terenskog rada, onu dihotomiju koja se u hrvatskoj etnologiji dugo isticala kroz pojmove etnografije (terenske i zapisivačke djelatnosti) i etnologije (teorijske i analitičke djelatnosti), podjelu na terence i teoretičare koja je domaću etnologiju činila, kako je to nazvao Ivan Lozica, dvoglavom etnologijom. Ta je podjela dio povijesti domaće etnologije, no već više desetljeća ona je prevladana promišljanjima znanstvenih paradigmi i refleksivnim pristupima i upravo na takvim temeljima Sanja Potkonjak gradi svoj priručnik za terenski rad.

Prvih nekoliko poglavlja imenovana su pitanjima, onima, rekla bih, koja najčešće postavljaju početnici u terenskom radu. Tako priručnik započinje pitanjima-poglavljima “Što je to etnografija?” i “Gdje, što i koga istražujemo?”. Rječničkim i udžbeničkim definicijama “etnografije” autorica oslikava višeznačnost pojma u različitim nacionalnim tradicijama (hrvatska, američka, britanska) i u povijesnoj dinamici discipline, a potom se u sljedećem poglavlju bavi pitanjem “prirode terena” koji se možda najkonciznije iskazuje kao pitanje odnosa predmeta i lokacije istraživanja koji autorica iznosi kroz vizuru povijesti terena (u okviru hrvatske etnologije razlikuje osnivački, etablirajući i reformatorski model) te njegove suvremenosti koja se zasniva na poimanju konstruiranosti terena.

I dalje nastavljajući s upitnim naslovima, Sanja Potkonjak u središte sljedećeg poglavlja stavlja “etnografski subjekt spoznavanja” (“Etnolog u zajednici, stranac ili domaći čovjek?”) pri čemu problematizira poziciju/pozicije etnologa – istraživača, drugost i bliskost na terenu te osobne i autobiografske elemente u istraživačkom procesu. Slijedi još jedno upitno poglavlje, “Kako dizajnirati istraživanje?”, koje uključuje osvrt na to što sve treba planirati, odabirati i preliminarno strukturirati – temu, istraživačka pitanja, svrhu i metode. Na kraju poglavlja nalaze se i primjeri obrazaca za formalnu prijavu istraživanja te za informirani pristanak. Velika tema sljedećeg poglavlja jest “Etika u etnološkom i kulturnoantropološkom istraživanju”, tema koja se javlja u disciplini posljednjih desetljeća kao dio “profesionalizacije struke” ali i odgovor na brojna (auto) refleksivna promišljanja samih istraživača o odnosu istraživača i istraživanih (pojedinaca, zajednica), odnosa terena i teksta, odnosa moći, odnosa znanosti i politike. Prolazeći kroz neke strane primjere etičkih problematičnih istraživačkih situacija, autorica u središte poglavlja stavlja etički kodeks/etičke smjernice domaćih akademskih i stručnih institucija (Sveučilište u Zagrebu, Hrvatsko etnološko društvo), upućuje na ključne etičke principe koji su u njih ugrađeni, na etičke dvojbe koje se često javljaju u procesu istraživanja te na nužnost anticipiranja etičkih problema od samog početka istraživanja kao i na promišljanje odabira rješenja vezanog uz pretpostavljeni etički problem. Činjenica jest da gotovo da i

ne postoji neko suvremeno istraživanje (i studentsko i projektno) koje ne uključuje promišljanje o etici istraživačkog procesa kao i formalne obrasce za etičko postupanje. Uz sve formalne oblike (kodekse i obrasce) čini mi se ipak ključnim da se upravo kroz sustavni višegodišnji nastavni rad u kojem se prakticiraju pripreme i provođenje studentskih projekata razvija senzibilitet budućih etnologa i kulturnih antropologa za etička pitanja, svojevrsna osjetljivost da ih se prepozna, anticipira i riješi na način koji će biti najmanje štetan za sudionike istraživanja, ali i koji će u najvećoj mogućoj mjeri uravnotežiti potencijalne odnose moći između istraživača i sudionika istraživanja.

Sljedeća dva poglavlja odnose se na konkretnu “etnografiju u praksi” i bave se tehnikama promatranja i sudjelovanja, metodom intervjuja, tehnikama bilježenja i bazičnim analiziranjem terenskih bilježaka i transkripata intervjuja. I u ova dva poglavlja autorica balansira omjer teorijskog i praktičnog, upoznaje čitatelja s pitanjem “ulaska u teren” i konstruiranja odnosa na terenu, ali i daje konkretne natuknice o tome kakvim pitanjima strukturirati intervju, kako napraviti transkript, kako napisati bilješke i dr., a sve to istodobno zaogrnuo i kratkim teorijsko-epistemološkim osvrtima. Potom slijedi poglavlje koje se bavi etnografskim pisanjem, polazeći od promišljanja pisanja i “gustog opisa” Clifforda Geertza, odnosno pitanja prirode etnografskog teksta koji je i produkt istraživačkog rada, pa do navođenja autorskih stilova koji se zapravo odnose na oblike građenja etnografskog autoriteta.

Priručnik *Teren za etnologe početnike* odlično je strukturiran te autorica uz svaku temu istodobno upućuje i na tehničke elemente istraživanja (obraci, struktura pitanja i dr.), ali i svaku metodološku temu obrađuje i u širem, teorijskom, paradigmatičkom i epistemološkom kontekstu. Obilježje je priručnika i njegova teorijska umještenost dominantno u američku kulturnu antropologiju i klasike istraživačkog i refleksivno-kritičkog pristupa metodologiji (Geertz, Marcus i Fischer i dr.), pa je i to potrebno uzeti u obzir kao “ključ” za čitanje jer gotovo da i nema istraživačkih primjera iz drugih, primjerice europskih, disciplinarnih tradicija. Koristan dodatak knjizi jest “Pojmovnik” koji uvodi i objašnjava glavne pojmove koji se spominju u tekstu, često i u engleskim varijantama pojmova, a i s kraćim osvrtom na razvoj pojma ili mnogostrukost naziva. Na kraju, pročitavši priručnik, pomislila sam kako zbog kompleksnosti predstavljanja tema u okviru poglavlja teško može biti za početnike. Početnik će možda očekivati formalnije uvođenje u terenski rad i detaljnije opise metoda, kakvo se nalazi u mnogobrojnim stranim (američkim) metodološkim udžbenicima i priručnicima, koje je uostalom koristila i autorica te navela u bibliografiji. No, unatoč očekivanju priručnika s bazičnim uputama za terenski rad, vrijednost je ove knjige upravo u tome što autorica gradi “tehničko” znanje o terenu kroz refleksivnu prizmu pa će čitatelj

istodobno izgrađivati i specifičan disciplinarni senzibilitet koji, uostalom, i razdvaja izvođenje kvalitativnih metoda u etnologiji i kulturnoj antropologiji od izvođenja sličnih kvalitativnih metoda u drugim znanostima. Priručnik će zasigurno biti vrlo koristan studentima i znanstvenicima etnolozima i kulturnim antropolozima, ali i svima drugima koji se upuštaju u terenski rad i intervju – sociolozima, geografima, povjesničarima i psiholozima, a također i arhitektima i umjetnicima te zainteresiranim amaterima. Terenski rad koji je svojedobno možda ponajviše izvođen unutar etnologije na domaćoj znanstvenoj sceni, u današnje je vrijeme zanimljiv mnogim strukama i disciplinama, stoga je ovaj priručnik i pravodobno objavljen jer upućuje na disciplinarnu specifičnost i kompleksnost terena koja se često previđa.

Za kraj spomenimo još dvije novine. Jedna se odnosi na to da se na kraju svakog poglavlja donose pitanja kroz koja čitatelj/student/početak može promisliti koliko je i kako razumio i usvojio teme, probleme i pojmove u poglavlju. Druga je novina ta da je riječ o prvoj knjizi *HED biblioteke* kojom se Hrvatsko etnološko društvo predstavlja znanstvenoj javnosti novom nakladničkom cjelinom koja je osim tiskanih izdanja primarno usmjerena na digitalna izdanja, odnosno na elektroničke knjige koje su otvoreno dostupne na stranicama Društva (www.hrvatskoetnoloskodrustvo.hr). Time će se zasigurno osnažiti recepcija etnoloških i kulturnoantropoloških radova i znanja ne samo u akademskoj nego i u širokoj javnosti.

Valentina Gulin Zrnić

**Jelka Vince Pallua: *Zagonetka virdžine.*
*Etnološka i kulturnoantropološka studija***

Zagreb: Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar, Biblioteka Studije 18,
2014., 310 str.

Pod pažljivom i nadasve mudrom paskom muze Klio, a posvećena “svim nevidljivim ženama iz/u povijesti”, svjetlo dana ugledala je knjiga Jelke Vince Pallua *Zagonetka virdžine. Etnološka i kulturnoantropološka studija*. Knjiga je posvećena fenomenu virdžina/tobelija, tj. zavjetovanih djevojaka, osebujnoj običajno-pravnoj instituciji u kojoj žena “mijenja spol” i u obitelji preuzima ulogu muškarca. Kao takva prihvaćena je i uvažavana ne samo u svojoj obitelji nego i u široj zajednici.

Kako se već iz naslova vidi, istraživački interes i pitanje autorica je nazvala “zagonetkom”, pa je njezino odgonetanje koncipirala kao znanstveno djelo u pravom